

Maarten Luther: Of wij mogen wegvlugten van een dodelijk gevaar

Paper in het kader van het vak Kerkgeschiedenis 2 – docent prof. Selderhuis - TUA
Johan Velema, Oktober 2013

INLEIDING

De pest is een ziekte die bij mensen en knaagdieren voorkomt, bijvoorbeeld ratten. De oorzaak is een bacterie – *Yersinia pestis*. Er zijn drie vormen van deze ziekte: Builenpest, die in het algemeen door vlooien wordt overgebracht, longpest, die ook direct via niezen kan worden overgebracht en een vorm die wel het bloed besmet maar niet in een specifiek orgaan kan worden gelocaliseerd [1].

In augustus 1994 vond in de stad Latur *in India* een uitbraak van builenpest plaats. Enkele weken later leidde dit tot een epidemie van longpest in de plaats Surat, meer dan 600 kilometer naar het noorden. Een artikel in de New York Times meldde hierover:

The theory gaining ground among Indian epidemiologists and bacteriologists is that migrant workers from the Latur region, 300 miles southeast of Surat, may have carried the bubonic plague bacteria to Surat, where their development into the pneumonic form of the disease may have been hastened by poor sanitary conditions. Reports from Surat have said that the carcasses of drowned animals and other refuse were left to putrify in the city's shantytowns after heavy summer monsoons. [2]

Toen mensen zich realiseerden dat de pest was uitgebroken ontvluchtten mensen in groten getale de stad. Het gevolg was dat de ziekte zich in korte tijd verspreidde over het hele land. Hoewel officieel maar 63 mensen overleden, wordt algemeen aangenomen dat het werkelijke aantal veel groter was omdat veel gevallen de ziekenhuizen nooit bereikten.

In Europa vonden zeer uitgebreide epidemieën plaats in de 6^e eeuw rondom de Middellandse Zee en in de 14^e eeuw door heel Europa heen. Volgens Biraben was er in de drie eeuwen daarna altijd wel een plaats ergens in Europa waar de pest heerste [3,4].

In augustus 1527 komt de pest *in Wittenberg* en de professoren van de universiteit krijgen de opdracht uit te wijken naar Jena, 160 km naar het zuiden. Vijf dagen later wordt de hele universiteit naar Jena verplaatst. Luther besluit echter te blijven met zijn gezin om zo de bevolking te dienen. Luther was zich wel bewust van de gevaren: twee van zijn broers waren op jonge leeftijd overleden aan deze ziekte [5]. Op 15 augustus meldt Luther aan Spalatin dat 18 mensen zijn overleden [6], waaronder de zoon van de rector van de universiteit, Justus Jonas. Luthers zoon Hans wordt ziek maar herstelt uiteindelijk weer¹. Luthers vrouw Katharina was zwanger in deze periode en hoewel het kind in december wordt geboren, overlijdt het in mei 1528², mogelijk als gevolg van haar blootstelling aan de pest tijdens de zwangerschap.

De pest kwam in diezelfde tijd *in Breslau* in Silezie (nu Wrocław in Polen) en Johannes Hess schreef Luther om advies te vragen over de juiste handelwijze in deze situatie. Was het juist om te vluchten voor de epidemie of behoorde men op zijn post te blijven? Helaas voelde Luther zich aanvankelijk niet in staat om te antwoorden door ziekte en mogelijk ook omdat hij te druk was met zijn eigen taken in Wittenberg. Hess schreef nogmaals om op een antwoord aan te dringen. Bestudering van het originele manuscript suggereert dat Luther in drie verschillende perioden werkte aan zijn

¹ Brief aan Hausmann, 19 augustus 1527 [6]

² Anderen zeggen augustus 1528. [7,8]

antwoord dat 17 pagina's telde [9]. Met zijn artikel [9,10] leverde Luther een bijdrage aan de bredere discussie die werd gevoerd rondom deze vraag. Hij besloot zijn artikel te laten drukken door Hans Luft, die hersteld was van de ziekte³, en het werd 19 keer herdrukt [9].

SAMENVATTING

Sterken en zwakken

Zij die zeggen dat je niet weg mag lopen hebben een sterk geloof en een vast vertrouwen op God. Zij zijn bereid Gods straf te dragen als Hij dat van hen vraagt. Maar ja, veel christenen zijn niet zo sterk en je kunt hen dan eigenlijk niet belasten met eenzelfde opdracht. Mensen die een sterk geloof hebben kunnen vergif drinken en het overleven, ze kunnen op het water lopen als Petrus. Maar als je snel kunt lopen en je loopt samen met iemand die niet zo snel kan, moet je je inhouden om de gemeenschap te bewaren. Het heeft geen zin de ander te veroordelen om iets wat hij niet kan. Christus wil niet dat we de zwakken achterlaten.

Bijbelse gegevens

De goede herder legt zijn leven af voor de schapen (Joh 10). Pastors moeten dus op hun post blijven ondanks gevaren, maar zij kunnen wel onderling de taken verdelen zodat een deel van het team kan blijven en een ander deel weggaan. Er zijn genoeg (bijbelse) voorbeelden van gelovigen die vluchtten: Athanasius vluchtte voor gevaar, Paulus liet zich in een mandje over de muur van Damascus zetten, en in Efeze ontweek hij de rellen⁴. Abraham deed alsof Sarai zijn zus was om zo gevaar te ontvluchten. Hij deed er niemand kwaad mee en daarom werd het hem niet als zonde aangerekend. Jacob ontvluchtte zijn broer Ezaü. David vluchtte voor Saul en later voor Absalom. De profeet Uria vluchtte voor koning Jojakim naar Egypte (Jer 26). Elia vluchtte voor Izebel, Mozes voor farao. Maar allemaal, zegt Luther, zorgden ze eerst voor hun naasten en vervulden hun verplichtingen naar hen toe. De aartsvaders ontvluchtten honger of het zwaard. Waarom zouden wij dan niet de pest mogen ontvluchten? Er is dus wel een beoordeling nodig van hoe noodzakelijk het is om gevaar te trotseren.

Zorgplicht

Overheidsambtenaren die de orde moeten bewaren, rechtspreken ed. mogen ook niet weggaan. Anders breken er rellen uit, plunderingen, branden. Aan de andere kant – ze kunnen zich wel laten vervangen. Hetzelfde geldt voor iemand die een taak heeft om anderen te dienen. Een bediende kan niet zomaar weggaan. Een meester of meesteres mag z'n personeel ook niet onverzorgd achterlaten. Zo hebben ook ouders een zorgplicht voor hun kinderen en kinderen voor hun ouders. Ook artsen in publieke dienst moeten niet vluchten. In Mattheus 25 zegt Jezus dat als we iets voor onze naasten doen we het voor Hem doen.

Als we niet gebonden zijn door onze plicht jegens anderen, is de keus aan ons. Het is niet verkeerd jezelf in veiligheid te brengen. Je voedt en koestert immers je eigen vlees (Ef 5). Wie ervoor kiest moeilijkheden en gevaren te doorstaan doet daar goed aan, maar moet anderen die het niet doen daarom niet veroordelen. Het is normaal en goed om in te grijpen als er brand is, of als je dreigt te verdrinken, als je je verwondt, honger hebt of kou lijdt. Zo ook medische zorg. Je bidt toch ook:

³ Brief aan Spalatin, 15 augustus 1527 [6]

⁴ "...en toen Paulus zich onder het volk wilde begeven lieten de discipelen hem dit niet toe." (hand 19:30)

verlos ons van den boze? Je eet toch ook als je eten hebt! We moeten het kwaad tegengaan en voorkomen als we kunnen. Maar we weten ook: Als je vlucht en God wil je niet redden, zul je alsnog de dood vinden; maar als God je wil bewaren zal geen gevaar je kunnen raken.

Als er bij je naaste brand is, of honger, of gevaar – dan moet je hem ook helpen en daarbij je eigen belang in de waagschaal stellen. Anders ben je een moordenaar. (1 Joh 3). Sodom werd veroordeeld in Ezech 16 omdat ze uit hun overvloed de armen niet geholpen hadden. (opnieuw Mt 25)

Verpleging van zieken / Stigma

Het zou mooi zijn als de overheid voor ziekenhuizen en verpleeghuizen zorgde en daar moeten we ook aan bijdragen. Maar zo niet, dan moeten we voor elkaar verplegers zijn en onze huizen tot ziekenhuizen maken⁵. Als de epidemie toeslaat is dat een straf van God om ons geloof in Hem en onze liefde voor onze naaste te toetsen.

Als we walgen van een zieke of er bang voor zijn, wordt dat gevoel door de duivel in ons gewekt. We moeten niet bang zijn voor de dood zodat we ook vrede hebben in ons leven. Anders zouden we Christus uit het oog verliezen, onze naaste in de steek laten en zondigen. We mogen de duivel toespreken en tegen onze walging in juist naar zo iemand toegaan: “Van Hem is mijn verwachting die jouw beangstiging verre te boven gaat”.

Het zorgen voor armen en zieken brengt juist zegen; de belofte in Gods woord is dat God dan ook voor jou zal zorgen (Ps 41:1-3). De ervaring leert dat wie met liefde, toewijding en oprechtheid zorgen voor de zieken i.h.a. beschermd worden. Je mag natuurlijk betaling aannemen voor zulke diensten, maar wie voor de zieken zorgt om zo hun geld en goed in handen te krijgen kan niet rekenen op Gods bescherming en moet niet verbaasd zijn als hij uiteindelijk zelf getroffen wordt.

De belofte dat God zelf onze arts zal zijn zou ons zo moeten vervullen dat we met genoeg naar een zieke toegaan, al heeft hij nog zoveel builen! Als God zelf onze wonden wil verbinden, wat maken die paar puistjes dan uit? God zal immers zijn engelen gebieden zodat geen plaag je ooit zal treffen (Ps 91:10-13)? Als je niet voor de zieken zorgt moet je Ps 41 omgekeerd lezen:

NBG 1951	Omkering (vrij naar Luther)
2 Welzalig hij die acht slaat op de geringe; ten dage des onheils zal de HERE hem uitkomst geven;	Vervloekt hij die geen acht slaat op de geringe maar hem ontwijkt en in de steek laat; ten dage des onheils zal de HERE hem geen uitkomst geven maar hem verlaten;
3 de HERE zal hem behoeden en hem in het leven behouden; hij zal geprezen worden op aarde; aan de lust van zijn vijanden geeft Gij hem niet prijs.	De HERE zal hem niet behoeden en hem niet in het leven behouden; het zal hem niet goed gaan en hij zal aan de lust van zijn vijanden worden overgeleverd.
4 De HERE steunt hem op het ziekbed, in zijn ziekte verandert Gij geheel zijn legerstede.	De HERE zal hem geen kracht geven op zijn ziekbed en hem niet oprichten.

⁵ Luther bracht dit ook in praktijk en verzorgde een aantal zieken bij hem thuis. Brief aan Amsdorf 1 nov 1527 [6].

Als Jezus of zijn moeder hier ziek zouden liggen zouden we in de rij staan om ze te helpen. Nu het een arme sloeber is, is er niemand. En toch: wat gij aan de minste mijner broederen gedaan hebt... (Mt 25).

Luther lijkt te refereren aan Ps 91:7 als hij zegt dat aan zijn linkerhand mensen in zonde vallen die al te snel er vandoor gaan, terwijl aan zijn rechterhand anderen vallen door al te doldriest het gevaar op te zoeken en zo God te verzoeken. We hebben immers intelligentie van God gekregen en voedsel en medicijnen?

Voorzorgsmaatregelen

Je moet toch ook eten en je kleden en onderdak zoeken, anders ben je een zelfmoordenaar. Wie geen voorzorgsmaatregelen neemt om zichzelf te beschermen en dan ziek wordt riskeert ook anderen aan te steken. Zo word je verantwoordelijk voor andermans dood en een moordenaar. Je bent dan als iemand die de vlammen wil helpen overslaan naar het volgende huis om zo de hele stad af te branden! Want een epidemie is als een brand die niet hout in de as legt maar levende lichamen. Wees liever als iemand die helpt blussen. Gebruik medicijnen, drankjes, ontsmet je huis, vermijd risico-plaatsen en -personen als je daar niet meer nodig bent. En als je ziek bent geweest en er weer bovenop gekomen, vermijd dan onnodig contact om anderen niet aan te steken⁶. Als we allemaal zo zouden handelen zouden er helemaal niet zoveel mensen hoeven dood te gaan.

Dan zijn er ook mensen die ziek zijn maar het verbergen en zo bewust anderen aansteken in de hoop zo er zelf vanaf te komen. Wie zoiets doet verdient de doodstraf.

Zielzorg in het zicht van de dood

1. Wie bij leven zich niet voor God interesseerde kan bij zijn sterven geen aanspraak op onze zorg maken. Moedig mensen dus aan het woord Gods te horen in de kerk.
2. Moedig mensen aan te biechten en elke week of 14 dagen ter communie te gaan. Laat ieder zich verzoenen met zijn broeder en zijn testament in orde maken.
3. Laat mensen je op tijd roepen, als ze nog bij hun positieven zijn. Iedereen wil op het laatste moment nog het evangelie uitgelegd krijgen en het sacrament ontvangen zoals onder de papisten. Wie niet in staat is zijn geloof te belijden en bevestigen moet geen sacrament krijgen.

Begraafplaatsen

Artsen moeten maar zeggen wat er waar is van de theorie dat kwade dampen opstijgen uit de graven, die de lucht besmetten en ons ziek maken. Het lijkt beter begraafplaatsen buiten de stad te plaatsen. Zo deden in de oudheid joden en heidenen het. In de bijbel lezen we dat de jongeling van Nain en ook Christus zelf buiten de stad begraven werden. Een begraafplaats zou een rustige plaats moeten zijn, die je met schroom betreedt en waar je mediteert over de dood, het laatste oordeel en de opstanding en waar je je gebeden zegt. Daarentegen liggen onze begraafplaatsen midden in de stad, grenzen onze deuren eraan, zijn er markten bovenop en trekt verkeer van mensen en dieren daaroverheen. Het zijn plaatsen van duistere praktijken en er is geen eerbied voor de doden.

⁶ Luther verwijst naar Lev 13-14 waar melaatsen buiten het kamp moeten verblijven.

BESPREKING

In de 14e eeuw schreef Giovanni Boccaccio de Decamarone. Het is een raamvertelling waarin tien jonge mensen Florence ontvluchten om aan de pest te ontkomen. Maar ook in de literatuur van de 20^e eeuw vinden we het thema De Pest geregeld terug. Albert Camus beschrijft de vervreemding die mensen ervaren temidden van zoveel doodsdreiging waarover ze geen controle hebben. Herman Hesse beschrijft hoe Goldmund onbezorgd ronddoelt in een gebied waar de pest rondgaat omdat hij zich heeft overgegeven aan het lot dat uiteindelijk zal bepalen of hij leeft of sterft. Hij overleeft, maar zijn vriendin wordt ziek en overlijdt en hij moet haar lijk verbranden.

We kunnen Luthers artikel lezen als een rechtvaardiging achteraf van zijn besluit in Wittenberg te blijven. We kunnen iets zien van de gedachten die door zijn hoofd gespeeld hebben tijdens de epidemie en komen onder de indruk van zijn geloofsvertrouwen en zijn onbevreesdheid. Luthers vermogen te geloven in de persoonlijke zorg van God voor hem geeft hem een onwaarschijnlijk optimisme in moeilijke omstandigheden, waarin hij vreest voor het leven van zijn vrouw en kind en vrienden en bekenden ziet ondergaan.

In vergelijking met Camus of Hesse staat Luther dicht bij de dood en ervaart hij niet de vervreemding die zij beschrijven. De ervaringswereld van christenen in de 21^e eeuw staat dicht bij die van genoemde moderne schrijvers dan bij die van Luther. Juist ook daarom biedt dit artikel waardevolle invalshoeken om op een andere manier te leren denken over dood, angst en dreiging. Wat volgt zijn enkele terreinen waarop christenen met vrucht Luthers artikel zouden kunnen betrekken in hun discussies.

Oorlogsdreiging

Een situatie die zich met regelmaat voordoet in de christelijke wereld is die van zendelingen die zich bevinden in gebieden waar oorlog uitbreekt. Veel zendelingen willen blijven om de lokale broeders en zusters te steunen, maar hun organisaties zijn meestal onverbiddelijk en halen hen terug. Organisaties willen waardevolle mensen in wie ze veel geïnvesteerd hebben niet verliezen. Ze zijn ook bang voor imago-schade bij het thuisfront. Veel mensen uit de achterban kunnen niet begrijpen waarom je je leven zou riskeren in het kader van zendingswerk en al helemaal niet waarom je dingen zou doen die de fysieke en mentale gezondheid van hun kinderen in de waagschaal stellen.

De zendelingen zelf worden vaak heen en weer geslingerd tussen de wens goed te zorgen voor hun gezin en de wens om de gemeenschap die ze dienen trouw te blijven. Ze beseffen dat juist in moeilijke situaties ze de kracht van hun boodschap en van hun identificatie met hun doelgroep moeten laten zien. Er zijn veel zendelingen die na een repatriëring gebukt gaan onder schuldgevoel, juist ook als ze later horen hoe gemeenteleden zijn gedood. Dit leidt in sommige gevallen tot ernstige psychische klachten.

Stigma

Ook vandaag de dag zijn er nog veel ziekten die leiden tot afwijzing van degenen die ermee behept zijn. Dit gebeurt veelal uit onwetendheid maar ook uit een irrationele vrees. Religieuze opvattingen verlenen hierbij vaak steun. Het meest bekende voorbeeld is Leprosie, dat in veel landen mensen dwingt hun gezin en hun gemeenschap te verlaten en in meer moderne samenlevingen resulteert in sociale uitsluiting. De mechanismen waardoor een dergelijk stigma tot stand komt en wordt overgebracht zijn uitgebreid onderwerp van onderzoek. In de westerse wereld is er met name op het

gebied van psychiatrische stoornissen veel stigmatisering. Luther gaat krachtig in tegen dergelijke gedragingen en zegt dat stigmatisering iets van de duivel is waar we als christenen tegenin moeten gaan.

HIV/AIDS

Er zijn verbazend veel overeenkomsten tussen wat Luther beschrijft over de pest en onze ervaringen rond HIV/AIDS. In Honduras maakte ik in de 90-er jaren mee dat mensen met AIDS geweerd werden uit klinieken uit angst voor negatieve reacties van andere patienten. Ook werden zulke mensen op straat achtergelaten door hun familie uit angst voor besmetting. Katholieke zusters van naastenliefde (van moeder Theresa) ving hen op en verpleegden hen.

Net als in Luthers beschrijving zijn er allerlei opvattingen over de voorzorgsmaatregelen die we zouden moeten nemen tegen besmetting met HIV. De discussie of zendelingen het gebruik van condooms mogen aanmoedigen is daar een onderdeel van.

Ook in onze tijd is het fenomeen bekend van mensen die, eenmaal besmet, bewust ook anderen willen besmetten om zo zelf genezing te vinden of eenvoudig uit nijd. Zo kennen we in Nederland de Groninger HIV-zaak, waarin drie mannen tijdens feestjes elkaar en anderen injecteerden met besmet bloed.

vaccinaties

Moderne of meer fundamentalistische weerstanden tegen vaccinatie zijn een ernstig probleem bij de introductie van nieuwe vaccins. De bekende weerstand van conservatieve christenen tegen polio vaccinatie leidt tot veel antipathie bij werkers in de gezondheidszorg. Maar ook zogenaamd moderne mensen kunnen in verweer komen tegen vaccinatie van hun kinderen tegen bof, mazelen en rubella of vaccinatie tegen het humaan papillomavirus dat de oorzaak is van baarmoederhalskanker. Luthers bespreking van de vraag of we voorzorgsmaatregelen moeten nemen om besmetting te voorkomen is van een realisme en eenvoud die ook vandaag nog goed bruikbaar zijn.

Omkering van de Psalmen

Wat Luther in dit artikel doet met Psalm 41 is het opmerken waard. Hij keert de beloften in de Psalm om, evenals de voorwaarden waaronder die beloften gegeven worden. In plaats van te zeggen: “als je voor de zieken zorgt zal God jou genezen” leest hij “als je niet voor de zieken zorgt zal God jou ook in de steek laten”. We zouden het een retorische kunstgreep kunnen noemen die de betekenis van de tekst (en de oproep die daarin is vervat) op scherp stelt. Niet heel lang geleden heb ik een preek gehoord waarin dit ook werd gedaan met een andere Psalm. Ik had geen idee dat deze aanpak zulke oude papieren had.

Medisch

Vanuit het oogpunt van de geschiedenis der geneeskunde is het interessant dat Luther toont zich bewust te zijn van verbanden tussen hygiëne en de verspreiding van besmettelijke ziekten, van medicatie tegen de pest en van maatregelen die het besmettingsrisico verlagen – met name het mijden van contact met lijken, met zieken en (vandaag minder vanzelfsprekend) met mensen die hersteld zijn van hun ziekte. Er was ook het besef dat blootstelling tijdens de zwangerschap effecten kan hebben op het ongebooren kind.

GEBRUIKTE LITERATUUR

- [1] Gentilini M et al. *Médecine Tropicale*. Flammarion, 4eme edition, 1986.
- [2] New York Times 28 Sept 1994.
- [3] Biraben, Jean-Noel. *Les Hommes et la Peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*. Mouton, Paris, 1975.
- [4] J. N. Hays. *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History*. Rutgers University Press, 1998. p. 58.
- [5] Anoniem. *Biography of Martin Luther*. Christian Classics Ethereal Library.
<http://www.ccel.org/ccel/luther>
- [6] Luther M. *Letters* (in English).
<http://www.lutherdansk.dk/Web-Luther%27s%20Letters/index.htm>
- [7] Anoniem. https://en.wikipedia.org/wiki/Elisabeth_Luther
- [8] Peterson SL. <http://susanlynnpeterson.com/the-luther-pages/>
- [9] Luther M. *Whether one may flee from a deadly plague (+ inleiding)*. Wittenberg 1527. in: Wiencke GK, Lehmann HT (eds). *Luther's Works* vol. 43. Devotional writings II. Fortress, Philadelphia. pp. 113-138.
- [10] Luther M. *Ob man for den Sterben Fliehen möge*. Weimar Ausgabe 23 :339-379.